

2. Цина А. Ю. Визначення витрат часу на самостійну роботу студентів. *Збірник наукових праць ПДПУ. Серія «Педагогічні науки»*. Вип. 3(36). Полтава, 2004. С. 56-65.

3. Чередов И.М. Методика планирования школьных форм организации обучения. Омск: Омский пед. ин-т им. А. М. Горького, 1983. 105 с.

Олександра ПОЛИВ'ЯНА

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

Анотація. У статті представлений аналіз різних концепцій, теорій та підходів до дослідження психологічних аспектів самореалізації особистості. Розкрито основний зміст, психологічні механізми, закономірності та суперечливі тенденції процесу самореалізації особистості через пошук та створення сенсу власного життя.

Ключові слова: самореалізація особистості; сенс життя; самоактуалізація; самоздійснення; самотрансценденція; самовизначення.

Проблема самореалізації особистості включена в контекстне поле різних наук, але є насамперед психологічною проблемою. Назріла необхідність її глибокого аналізу з сучасних психологічних позицій і з використанням різнопланових досліджень.

У психології проблема самореалізації особистості ще не розкрита на належному рівні. Є наукові дослідження, у яких використання поняття «самореалізація» вважається як щось саме собою зрозуміле, або взагалі «обходить стороною» [7, с. 29]. В окремих публікаціях приводяться лише деякі її аспекти: самореалізація може представлятися як соціально-психологічна проблема, взаємозалежна з науково-технічним прогресом [10, с. 127]. Найбільш продуктивним підходом став розгляд соціальними психологами і філософами самореалізації в контексті життєвого шляху, стилю і способу життя особистості та життєтворчості [4, с. 12].

Теоретичною основою концепції самореалізації людини стали дослідження особистості та діяльності К.С. Абульханової-Славської, Б. М. Ананьєва, А. Г. Асмолова, О. О. Леонтєва, Д. О. Леонтєва, Я. О. Пономарьова. Для теоретичного аналізу психологічних проблем самореалізації особистості особливий інтерес представляють роботи зарубіжних учених А. Маслоу, В. Франкла, К. Роджерса, Е. Фромма.

Метою статті є аналіз психологічних аспектів самореалізації особистості в процесі пошуку сенсу власного життя.

Самореалізація як стан розглядається у зв'язку з питанням задоволеності життям. У тесті смисложиттєві орієнтації (СЖО) [8, с. 34], оцінюється задоволеність самореалізацією як відчуття того, наскільки продуктивна і осмислена була прожита частина життя. Результатом самореалізації може бути наявність властивостей, що сприяють самоздійсненню особистості. Самореалізація як результат частіше досліджується як певний рівень особистісного розвитку за критерієм успішно-неуспішно. Під успішним тут розуміється той результат, що отриманий шляхом прикладених адекватних зусиль. Самореалізація як підсумок може розглядатися в дослідженнях, спрямованих на осмислення цільних (підсумкових) та тимчасових відрізків життєвого шляху (наприклад, період ранньої, середньої зрілості), або присвячених людині літнього віку. Тут акцент робиться на оцінці прожитого життя в цілому.

Поняття „самореалізація” цілком співвідноситься з такими поняттями, як самоактуалізація, самоздійснення, самотрансценденція, самовизначення самосвідомість. При цьому багато науковців зв'язують самореалізацію, самоактуалізацію і т.п. саме із трудовою діяльністю, з роботою. Наприклад, А. Маслоу вважає, що самоактуалізація проявляє себе „через захопленість значимою роботою”; К. Ясперс зв'язує самореалізацію з „справою”, що робить людина. І. С. Кон говорить, що самореалізація проявляється через працю, роботу і спілкування.

Самореалізація припускає не тільки самовизначення, але й розширення своїх споконвічних можливостей – „самотрансценденцію”. За В. Франклом: „...повноцінність людського життя визначається через його трансцендентність, тобто здатність „виходити за рамки самого себе”, а головне – в умінні людини знаходити нові смисли в конкретній справі й у всьому своєму житті” [12, с. 45]. Таким чином, саме смисл визначає сутність самореалізації, самоздійснення і самотрансценденції. М. О. Бердяєв у роботі „Самопізнання” відзначає, що ще „на порозі отрочтва і юності був вражений один раз думкою: „Нехай я не знаю сенсу життя, але шукання смислу вже дає сенс життя, і я присвячу життя цьому шуканню смислу” [5, с. 74]. При цьому відразу виявляється парадокс самовизначення: знайдений смисл відразу знецінює життя (утвориться як би „порожнеча”). Тому важливо саме процес пошуку сенсу, де окремі (уже знайдені) смисли – це лише проміжні етапи процесу (сам процес стає головним сенсом – це і є життя, життя як процес, а не як якийсь „досягнення”).

За В. Франклом виходить, що зміст не можна побудувати заново, його можна тільки „знайти” [12, с. 48]. Але в цьому є елемент зумовленості, що дещо обмежує справжню творчість професійного та особистісного самовизначення. При творчому підході до власного життя сам сенс створюється людиною заново. Саме в цьому випадку людина перетворюється в справжнього суб’єкта самоздійснення, а не просто виступає як провідник якихось „вищих” сенсів.

Хоча проблема сенсу життя є споконвічною прерогативою філософії, існує чимало розбіжностей у його розумінні. Відзначимо тільки той факт, що якщо в деяких роботах [4, с. 236] сенс життя представлений як домінуюча інтенція, то В. Франкл, розглядаючи проблему пошуку сенсу життя людиною, заперечує це: «Оскільки самоздійснення і самореалізація взагалі важливі для людського буття, вони досяжні як результат, але не як інтенція» [12, с. 119]. Хоча, якщо обмежити наведене висловлення тільки аспектом досяжності, то суперечливість цих точок зору знімається. На думку А. Т. Москаленко і В. Ф. Сержантова [9, с. 153], сенс життя складається в розвитку людини, адекватному його власній природі.

«Потреба сенсу життя є властивістю індивіда, що обумовлює той факт, коли без виникнення в його життєдіяльності таких цінностей, які він визнає або може визнавати такими, що повідомляють сенс його життя, він не може правильно функціонувати. Практично це означає, що в такому випадку його життєдіяльність не відповідає його можливостям і негативно їм оцінюється [11, с. 185].

Формування сенсу життя – це процес становлення зрілої особистості. Він припускає стабілізацію внутрішньої інтеграції. Сенс життя в процесі свого становлення проходить шлях від дифузійної мрії до питань про життєві перспективи, життєвий ідеал [3, с. 14].

Обговорюючи проблему пошуку сенсу життя, В. Франкл стверджує, що не існує універсального сенсу життя. Сенс життя завжди унікальний для кожної людини: «...цінності можна визначити як універсалії змісту, що кристалізуються в типових ситуаціях, з якими зіштовхується суспільство або навіть все людство» [12, с. 288]. В. Франкл виділяє шляхи, за допомогою яких людина може знайти сенс власного життя, тобто зробити його осмисленим:

1. за допомогою своїх творінь, які вона віддає світу;
2. за допомогою того, що вона бере від світу (переживання цінностей);
3. за допомогою позиції, яку вона займає стосовно долі, і змінити яку не в змозі [12, с. 289].

Відповідно до цього виділяються три категорії цінностей: цінності творчості; цінності переживання, які реалізуються у відносно пасивному сприйнятті світу; цінності відносини.

Людина не може ухилитися від вибору цінностей, вона приймає рішення, яке з наявних можливостей гідне реалізації, а яке є необхідністю. Лише тією мірою у якій людина здійснює смисл і реалізує цінності, вона реалізує саму себе. «Якщо я хочу стати тим, чим я можу, мені треба робити те, що я повинен робити. Якщо людина хоче прийти до самого себе, її шлях лежить через світ» [12, с. 120]. Згідно В. Франклу, людина знаходить сенс життя в створенні творчого продукту, здійсненні справи, у переживанні істини, добра й краси, у переживанні природи і культури, у зустрічі з іншою унікальною людиною, у любові. У своїх працях В. Франкл полемізує з А. Маслоу, не погоджуючись із ним відносно розуміння самоактуалізації, і, насамперед, щодо особливостей взаємозв'язку понять «самоактуалізація» і «сенс життя».

«Самоактуалізація є лише результатом, наслідком здійснення сенсу, лише тією мірою, якою людині вдається здійснити смисл, що він знаходить у зовнішньому світі, він здійснює й себе. Якщо вона має намір актуалізувати себе замість здійснення смислу, сенс актуалізації відразу губиться» [12, с. 58-59]. А. Маслоу відносить прагнення до сенсу життя до вищих потреб, називаючи його при цьому «первинним людським спонуканням». Однак, якщо виходити з його концепції, відповідно до якої тільки в міру задоволення нижчих потреб задовольняються вищі потреби, сенс життя починає цікавити людину тільки тоді, коли її життя вже влаштоване. Посилаючись на свій досвід, В. Франкл виражає незгоду з таким поглядом. Він указує на те, що проблема сенсу життя дуже часто виникає тоді, коли життєві умови складаються «гірше нікуди». В. Франкл доводить, посилаючись на емпіричні дослідження Крамбо, Махоліка і Кратохвілла, що прагнення до сенсу життя не зводиться і не виводиться з інших потреб.

Найбільш перспективним підходом є розгляд життєтворчості з погляду здатності до рефлексії, до здійснення адекватних життєвих виборів, засобів і шляхів їхньої реалізації. Так, Я. І. Пономарьов виділяє у творчості, крім основних фаз і їхньої зміни у висхідному і низхідному, спадаючому напрямках, той факт, що «завдання приймається при домінуванні більше високого рівня, чим той, на якому обирається спосіб рішення. Цей спосіб створюється як побічний продукт на субдомінантному рівні» [11, с. 162].

Кожному етапу життєвого шляху властиві свої життєві цілі, своє життєве завдання, що сприяє досягненню життєвих цілей. Для рішення останнього складається відповідний життєвий план, за допомогою якого людина здійснює самопроекування, самотворення, керуючись власною життєвою концепцією.

Ряд авторів стверджують, що через відсутність актуальної необхідності сенс життя може недостатньо усвідомлюватися, перебуваючи в потенційному стані [10, с. 130]. Можливо, тут позначаються побоювання людини виявити власну неспроможність. Однак у кризові періоди виникає потреба усвідомити сенс власного життя.

Розуміння власного життя є необхідною умовою повноцінного функціонування особистості. І. С. Кон відзначає, що цілісне осмислення життя надає їй спрямованість, забезпечуючи наступність окремих етапів життєвого шляху і насичуючи його змістом [6, с. 239]. В. Є. Чудновський виділяє наступні «формально-динамічні» характеристики сенсу життя: інертність, «масштабність», динаміка та ієрархія. Інертність сенсу життя проявляється в труднощах зміни неадекватного смислу, у підвищеній залежності людини від логіки її життя. Приєднуючись до поглядів В. Франкла, В. Є. Чудновський відзначає наявність багатьох смислів різної ієрархії, складної динаміки їхньої взаємодії, наявність «малих» і «великих» смислів [13, с. 15].

У процесі здійснення наміченої життєвої програми людина може зазнавати труднощів. Вона вживає дії, які здатні змінити і життєву ситуацію, і її саму, і навіть напрямок власних думок. Ці інструментальні форми активності особистості Томе ще в 1951р. назвав «техніками буття». Він підкреслив, що зміст кожної техніки полягає не в ній самій, а в тій темі, якій вона служить [4, с. 9]. Поняття «теми буття» і «тематичного структурування життя» у трактуванні Томе рівнозначні поняттю «центрального життєвих

прагнень», яке ввів Ш. Бюллер. Залежно від того, як людина сприймає ситуацію, вона вживає відповідні дії.

Ще й дотепер не розроблені типології способу життя. Б. Г. Ананьев надавав особливого значення здоровому способу життя як необхідній умові розвитку особистості. Розглядаючи спосіб життя як соціально-психологічний феномен, окремі автори досліджують психологічні механізми формування способу життя особистості стосовно до здорового способу життя [1, с. 206].

На думку К. А. Абульханової-Славської, стратегія життя людини має три основних ознаки. Перша складається у виборі основного напрямку життя, у виявленні його цілей і етапів досягнення, їхньої співвідпорядкованості. Стратегія виникає спочатку як ідеальний план.

Друга ознака стратегії життя складається в рішенні проблем, що виникають при протиріччі між намірами людини і їхнім втіленням. У зв'язку з необхідністю вирішення таких протирічч у процесі життя виробляються особливі якості. Життєве завдання людини полягає в вирішенні виникаючих протирічч, визначенні шляху самореалізації, створенні для цього умов, яких немає в наявності.

Третя ознака стратегії життя складається в безперервній життєтворчості, оскільки тільки в процесі життєвого пошуку людина постійно робить для себе відкриття. Така творчість може представляти для людини особливу цінність життя, її невід'ємний атрибут. Однак міра подібної творчості може відрізнитися в різних людей.

К. А. Абульханова-Славська розглядає стратегію життя в широкому її розумінні як реалізовану «у різних життєвих умовах, обставинах здатність особистості до з'єднання своєї індивідуальності з умовами життя, до її відтворення й розвитку» [2, с. 245].

Самореалізація як предмет психологічного дослідження припускає насамперед дослідження структури особистісних смислів в способі життя людини, особливостей внутрішнього світу осіб з різним рівнем самореалізації в різних сферах життєдіяльності у взаємозв'язку з їх індивідуальними і особистісними властивостями.

Отже, протягом життєвого шляху людина прагне знайти сенс життя. Вона відчуває фрустрацію, якщо це прагнення залишилося нереалізованим. Усвідомивши своє призначення, людина може реалізувати себе.

Список використаної літератури

1. *Ананьев Б. Г.* Избранные психологические труды. / Б. Г. Ананьев. – М, 2000. – Т.1. – 232 с.
2. *Абульханова-Славская К. А.* Стратегии жизни. / К. А. Абульханова-Славская. – М., – 2001. – 301 с.
3. *Анцыферова Л. И.* Психология повседневности: жизненный мир личности и «техники» ее бытия // Психол. журнал. № 2, 2013. – С. 26–34.
4. *Жизненный путь личности* / Под ред. Л.А. Сохань. – Киев, 2007. – 306 с.
5. *Бердяев Н. А.* Самопознание (Опыт филос. Автобиографии). / Н. А. Бердяев. – М., 2001. – 446 с.
6. *Кон И. С.* В поисках себя: Личность и ее самосознание. / И. С. Кон. – М., 2014. – 335 с.
7. *Коростылева Л. А.* О субъективных стратегиях актуальной самореализации человека: системный подход // Принцип системности в современной психологической науке и практике. – Т. 2. – М., 2006. – С. 28–36.
8. *Леонтьев Д. А.* Тест смысло-жизненных ориентаций. / Д. А. Леонтьев. – М., 2002. – 56 с.
9. *Москаленко А. Т., Сержантов В. Ф.* Смысл жизни и личность. / А.Т.Москаленко, В. Ф Сержанов. – Новосибирск, 2009. – 284 с.
10. *Парыгин Б. Д.* Научно-технический прогресс и проблема самореализации личности // Психология личности и образ жизни / Под ред. Е.В. Шороховой. – М., 2007. – С. 125–131.
11. *Пономарев Я. А.* Психологический механизм творчества // Принцип системности в психологических исследованиях / Под ред. Д.Н.Завалишиной, В.А.Барабанщикова. – М., 2000. – С. 45–58.
12. *Франкл В.* Человек в поисках смысла. / В. Франкл. – М., 2003. – 368 с.

Оксана БУРЛАКА

ОСОБЛИВОСТІ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ У ДІТЕЙ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ

Анотація. У статті проаналізовано види та причини девіантної поведінки підлітків, простежено фізіологічні, психологічні та інші особливості підліткового віку, розглянуто значення сім'ї та школи як головних інституцій виховання дитини.

Ключові слова: важковиховуваність, девіантна поведінка, підлітковий вік.

Проблема девіантної поведінки як самостійна сфера наукового пізнання відобразилася в педагогічних і соціологічних працях як зарубіжних, так і вітчизняних дослідників.

Зокрема, психобіологічний (медичний) аспект девіантної поведінки дітей та підлітків досліджено у роботах В. Кащенко, А. Личко, В. Матвеева та інших учених, які виокремлюють для диференціації показників даного явища нервово-психічні патології, акцентуації характеру, різноманітні фізичні та психічні недоліки, кризові явища підліткового віку.

Психолого-педагогічний аспект девіантної поведінки отримав висвітлення в працях М. Алемаскіна, О. Гонєєва, Л. Зюбіна, О. Кочетова, Ф. Райса, М. Раттера та ін.

Соціально-психологічний аспект даної проблеми знайшов обговорення в С. Белічевої, М. Галагузової, А. Капської, В. Оржеховської та ін.

Мета статті – проаналізувати різноманітні погляди вчених на причини виникнення та особливості девіантної поведінки підлітків.

У науковій літературі важковиховуваність розглядається як психолого-педагогічна категорія, яка визначає форми і причини труднощів які зазнає педагог при визначенні мети, виборі засобів виховання та перевиховання учнів. Важковиховуваність зовнішньо проявляється конфліктністю дітей і підлітків з оточенням, грубістю, емоційною неврівноваженістю, правопорушеннями, що призводить до складнощів у виправленні поведінки, необхідності докладання додаткових зусиль і засобів з боку педагога, особливої уваги, індивідуального та особистісно-орієнтованого підходу для їх перевиховання в умовах сім'ї, школи, колективу.

Важковиховуваність полягає у несприйнятті та протидії підлітка ціленаправленим педагогічним впливам.

Терміни «важковиховувані», «важкі», «учні з відхиленнями у поведінці», «учні з девіантною поведінкою» найчастіше вживаються як тотожні поняття, які характеризують учнів з негативним відношенням до педагогічного процесу та морально-правових норм встановлених у суспільстві.

У психолого-педагогічній літературі характеризуючи дії та вчинки дітей які не відповідають загальноприйнятим нормам і правилам поведінки використовують поняття «правопорушення», «протиправні дії», «девіантна поведінка».

Девіантна поведінка (від лат. deviation – відхилення) визначається як поведінка з відхиленням, тобто як окремі вчинки або система вчинків які суперечать загальноприйнятим у суспільстві правовим або моральним нормам [2, с. 170]. Типовими проявами девіантної поведінки є ситуаційно обумовлені поведінкові реакції, такі як агресія, виклик, демонстрація, систематичні відхилення від навчальної та трудової діяльності, втеча з дому, шкідливі звички, рання наркотизація, асоціальні дії, спроби суїцида.

Соціально-педагогічні параметри поведінки з відхиленням, її структура і зміст у науковій літературі оцінюються та характеризуються неоднозначно.